

Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau, III, Michael Wendel și alții, *Die mittelalterlichen Siedlungen*, Berlin, 1986, 239 p. cu 74 figuri și 6 tabele în text, 83 planșe și 3 anexe.

Rezultat al colaborării îndelungate dintre Institutul de Arheologie din Sofia și Institutul Central pentru Istorie Veche și Arheologie al Academiei de Științe a R. D. Germane din Berlin, al treilea volum din seria dedicată cercetărilor arheologice comune de la Krivina (reg. Russe) reprezintă un eveniment editorial dar totodată și un punct de referință, cu importante implicații și previzibile consecințe, în seria de investigații privind începuturile evului mediu la Dunărea de Jos. Cetatea romano-bizantină Iatrus, situată pe malul sudic al Dunării la vărsarea în fluviu a râului Jantra, aproximativ în dreptul râului Vedeia din Cimpia Română, a fost intens cercetată în ultimii treizeci de ani de către arheologii bulgari și săpăturile mai continuă, rezultatele acestora fiind deocamdată doar parțial cunoscute prin rapoarte preliminare și studii cu subiecte limitate. Prezența unor niveluri bogate de locuire din sec. VII — XIV în cetatea care și-a încetat existența foarte probabil în anul 602, ca urmare a unui raid avar din vremea prăbușirii limesului dunărean al imperiului, a reprezentat baza conectării echipei de arheologi germani la cercetările de la Iatrus-Krivina. Începând din 1970, aceștia din urmă și-au propus studierea atentă, cu tehnici și metode de săpătură adecvate, a legăturilor dintre nivelurile antice Urzii și cele care le-au urmat, ca și interpretarea istorică a măturilor materiale ulterioare începutului sec. VII.

Primele două volume ale seriei *Iatrus-Krivina*, apărute în 1979 respectiv 1982, privesc în principal rezultatele săpăturilor din anii 1966—1973 și au centrul de greutate orientat asupra cetății romano-bizantine. Unele complexe și obiective sau descoperiri importante din sec. VII—X, și-au găsit deja locul în paginile lor, fără a se ajunge totuși la precizarea detaliată a succesiunii nivelurilor de locuire din aceste secole, subdivizarea nivelurilor în faze, dalări mai stricte și descifrarea semnificației ansamblului descoperirilor. Toate acestea își găsesc locul și răspunsurile în volumul de care ne ocupăm aici.

În afara lui Michael Wendel, care începând cu 1974 a condus pe teren echipa arheologilor

medievaliști germani de la Krivina și semnează cea mai mare parte a volumului (p. 27 — 210), acesta din urmă mai cuprinde o consistentă introducere a lui Joachim Hermann, în care găsim formulate și unele încheieri cu caracter mai general (p. 5 — 23, cu traducerea bulgară), un scurt articol de observații al Stefkăi Angelova (p. 211 — 213) exprimând punctul de vedere al arheologilor bulgari pe marginea concluziilor la care au ajuns colegii lor germani, un catalog al descoperirilor mărunte de la Krivina din anii 1966—1970 semnat de Gudrun Gomolka-Fuchs (p. 214 — 299) și un studiu dedicat tezaurului de monede bizantine din aur descoperit în 1975, datorat lui Edith Schönert-Geiss (p. 230 — 239).

Volumul își propune publicarea rezultatelor săpăturilor întreprinse la Krivina în anii 1972—1978 de echipa arheologilor germani și interpretarea istorică a documentației arheologice. Este vorba de o suprafață de cca 2000 m², situată aproximativ în centrul fortificației romano-bizantine, parțial afectată de săpături anterioare anului 1972. Modul în care a fost concepută colaborarea bulgaro-germană pe șantiernul de la Krivina i-a lipsit pe seamătarul volumului de care ne ocupăm de posibilitatea rezolvării unor aspecte esențiale ale sarcinilor pe care și le-au propus, în primul rând stabilirea relațiilor așezării medievale timpurii cu zidurile de incintă romano-bizantine, dar și reflectarea în necropolele corespunzătoare a evoluției așezării după sfârșitul sec. VI. Se pare că pe teren au fost surprinse vestigiile unor necropole de înhumare și incinerare, situate la vest de sectorul cercetat de arheologii germani, iar M. Wendel emite chiar ipoteza că ar fi vorba de un cimitir unic care a evoluat topografic și ritual de la est spre vest, atestând modificarea treptată a ritului funerar (p. 31), dar semnele de întrebare ce stăruie asupra acestui aspect diminuează sensibil baza de argumentație a concluziilor autorului. Dacă această ipoteză necropolă unică ar avea morminte de incinerare databile chiar la începutul sec. VII, atunci reconstituirea propusă de M. Wendel va trebui modificată în unele puncte importante.

Pe cele cca 2000 m² de săpătură a colec-tivului arheologic din Berlin, au fost surprinse 56 de complexe de locuire ce sînt publicate riguros și metodice (p. 33 — 107) împreună cu întregul lor inventar considerat a proveni din „complexe închise”. Majoritatea absolu-tă o reprezintă semibordelele (32), alături de care autorul distinge o categorie de „semi-bordele alungite” (*Gruben-Langhäuser*) carac-terizate prin lungimea de 5 — 8 m a uneia dintre laturi și pentru care se propune recon-stituirea în forma unor clădiri cu două nive-luri (14 complexe). Mai rare sînt casele de suprafață, de plau rectangular (6) sau alungit (1) și construcțiile de suprafață din zid de piatră și cărămidă legată cu lut (2), una din-tre ele prezentîndu-se sub forma unui ansam-blu compus din cel puțin 8 încăperi dintre care două absidate. Pe temeiul relațiilor strati-grafice dintre diferitele complexe, dar și a inventarului lor, se ajunge la o cronologie relativă și la plasarea în mai multe niveluri și faze a complexelor de locuire. Merită subliniată folosirea intensă a cărămizilor uscate la soare (chirpici) pentru ridicarea pereților construcțiilor, ca și constatarea că tehnicile de construcție își găsesc modele în clădirile ce au fost ridicate la Iatrus pe parcursul sec. VI.

Doouă capitole foarte înlinse sînt rezerve publicării întregului inventar arheologic rezultat de pe urma săpăturilor, în primul rînd a ceramicii (p.114 — 146) și apoi a așanunimelor „descoperiri mărunte” (unelte, obiecte din metal, arme, piese de costum, podoabe etc. — p. 146 — 183). Nu putem îndeajuns sublinia efortul impresionant al autorului de a ordona întregul material și a găsi căile cele mai judicioase pentru inter-pretarea lui. Prezentarea documentelor mate-riale este precisă și minuțioasă, „tehnică” în sensul pozitiv al termenului și vădește permanența preocupare pentru depășirea subiectivismului clasificărilor. Metoda folo-sită de M. Wendel reprezintă un pas impor-tant în direcția prelucrării matematice a informației arheologice și ea trebuie să stea în atenția celor implicați în această direcție, chiar dacă aplicarea ei presupune mijloace, condiții și forțe de specialitate care nu stau totdeauna și pretutindeni la dispoziția cer-cetării arheologice.

Toate cele șase categorii ceramice în care autorul împarte acest gen de materiale sînt deopotrivă de importante, asocierea lor în anumite proporții în diferitele „complexe închise” permițînd dealtfel departajări cro-nologice și verificarea observațiilor strati-grafice, dar unele dintre ele au totuși semi-ficații aparte. Se cuvine în primul rînd subliniată prezența la Iatrus în sec. VII — VIII a categoriei ceramicii romano-bizantine mo-delate la roata rapidă, cuprinzînd mai multe tipuri de amfore, oale, căni și ulcioare. Mai ales pentru așezările medievale timpurii de

la Dunărea de Jos instalate deasupra sau în imediată vecinătate a unor complexe romano-bizantine, ceramica romano-bizantină sau bizantină limpurie descoperită a fost de obicei considerată ca provenind din straturi mai vechi și ea fiind în poziție secundară. Folosind și cercetările temeinice ale lui B. Böttger dar întemeindu-se în primul rînd pe propriile observații, autorul dovedește că anumite tipuri și variante ale acestei ceramici se aflau în uz și chiar predominau în sec. VII, folosirea lor continuînd în secolul următor. M. Wendel confirmă observațiile din ultima vreme ale cercetării românești, pe care dealtfel o cunoaște și folosește. El poate astfel afirma (p. 191), argumentînd și cu celelalte trăsături și parti-cularități de inventar ale așezării din secolul al VII-lea de la Krivina, că locuirea din acest secol s-a asemănat mai mult cu ultima fază de existență a cetății romano-bizantine (sec. VI) decît cu locuirea din sec. VIII.

Atrage apoi atenția prezența foarte redusă a ceramicii modelate cu mina aparținînd lipurilor de oale „slave timpurii”, care în mod practic au fost descoperite doar în două locuțe din sec. VII în asociere cu alte cate-gorii ceramice (p. 136 — 137), ca și prezența încă mai sporadică (12 fragmente) a ceramicii negre cu decor lustruit din sec. VIII — X, descoperirile de acest fel reprezentînd doar 0,15% din ansamblul materialului ceramic. Însușindu-și — deși cu rezerve — opiniile după care ceramica cenușie atribuită sec. VIII — X ar reprezenta la Dunărea de Jos o apariție nouă, adusă din afară, M. Wendel comite foarte probabil o eroare evidențiată chiar de propriile observații (p. 93). În ceea ce privește ceramica smălțuită verde-olive sau brun, în complexele închise nu a fost găsit decît un singur fragment (p. 144), fapt ce ple-dează pentru datarea mai trîzie, după mij-locul sec. X, a acestor materiale. Autorul stabilește totodată anumite deosebiri dintre ceramica lucrată la roata înceată din sec. VIII — X descoperită la Krivina și aceea contemporană de la nord de Dunăre, din aria culturii Dridu, de pildă lipsa decorului pe interiorul buzelor. Oricum, datarea foarte strînsă și interpretarea materialului ceramic de la Iatrus-Krivina ridică și anumite semne de întrebare asupra cărora vom reveni și care evidențiază particularități locale ale fiecărui complex de locuire din sec. VII — XI. Este suficient în acest sens să amintim deosebirile pe care le constată autorul între materialele sale și cele provenind din așezarea parțial contemporană de la Stărmen, situată pe aceeași vale a Iantrei la cea 25 km în amonte și cercetată în colaborare de arheologii bulgari și polonezi.

Pe temeiul observațiilor stratigrafice foarte amănunțite, ca și a inventarului din „com-plexele închise”, M. Wendel stabilește că așezarea medievală de pe ruinele cetății Iatrus a evoluat de-a lungul a cinci etape

(„perioade” sau nivele) pe care le numero-
tează, în continuarea celor anterioare anului
600 (nivelele A—D), cu literele E—I. Nivelu-
rile sînt la rîndul lor subdivizate în faze cu
durata de 30—40 ani, în favoarea acestei
articulări cronologice fiind invocat și timpul
de folosire a locuințelor de genul celor exis-
tente la Iatrus-Krivina. Nivelul E datat
între cca 602 și cca 680 se subdivide în două
faze, el fiind urmat, fără urme de distrugere
dar cu modificări importante ale structurii
așezării, de nivelul F (sfîrșitul sec. VII—
sfîrșitul sec. IX) ce cuprinde cinci faze de
evoluție. Încheierea nivelului F este marcată
de distrugerea prin incendiu a așezării. Urmă-
torul nivel, desemnat ca G și subdivizat la rîndul
lui în trei faze de locuire, este datat de la
sfîrșitul sec. IX și pînă către anul 970. Vesti-
giile din sec. XI—XII sînt atribuite unui
nivel H, iar cele din sec. XII—XIV nive-
lului I, dar autorul se lasă influențat de o
anumită „elasticitate” a încadrărilor atunci
cînd include sec. XII în perioada de existență
a țaratului româno-bulgar care, după cum se
știe, acoperă doar ultimul deceniu al acestui
secol. Nivelurile H și I, cu vestigiile aflate
aproape de suprafața solului și cu căldiri
mai ales de suprafață distruse de lucrările
agricole și de intervenții tirzii, rețin dealfel
în foarte mică măsură atenția autorilor
volumului.

Corespunzător acestei articulări în nive-
luri și faze a locuirii medievale și folosind
informațiile din izvoarele scrise, M. Wendel
încheiează să interpreteze rezultatele săpături-
lor și să încadreze așezarea medievală
împuric de la Iatrus-Krivina în tabloul
istoric al Dunării de Jos dintre prăbușirea
limesului romano-bizantin și începuturile mil-
eniului nostru. Cea mai importantă concluzie,
cu implicații profunde în reconstituirea modu-
lui în care s-a format și a evoluat cultura
materială și spirituală de la sud și nord de
Dunăre în secolele de sfîrșit ale mileniului
anterior, ni se pare a fi continuitatea de vie-
țuire și de civilizație dintre antichitatea
tirzie și începuturile evului mediu, continui-
tate asupra căreia autorul insistă (p. 193)
generalizînd observațiile de la Krivina asupra
altor stațiuni contemporane de pe malul
drept al Dunării. Acest punct de vedere a
mai fost exprimat și chiar susținut cu ar-
gumente decurgînd din cercetări și observații
de amploare limitată, dar după cite știm încă
niciodată atît de clar și de convingător de-
monstrat printr-o săpătură foarte metodică
și de mare anvergură. Urmează desigur ca
cercetarea necropolei sau a necropolelor de la
Krivina să confirme încheierile lui M. Wendel,
dar credem totodată ca folosirea unei me-
tologii riguroase de săpătură și de prelucrare
a rezultatelor, asemănătoare celei aplicate la
Iatrus-Krivina, să ofere și în alte așezări
dunărene rezultate similare.

Colectivitatea care a viețuit la Krivina
pe durata sec. VII și pentru care autorul

folosește termenul destul de echivoc de „popu-
lație moesică”, și-a păstrat tradițiile de cultură
și de civilizație, care încă din secolul anterior
(nivelul D) vădeau tendința unei treptate
ruralizări. Această tendință a devenit mai
evidentă după dispariția păturilor sociale
avute de proprietari de domenii, militari și
funcționari, retrase odată cu administrația
în teritoriile care au rămas după anul 600
sub controlul imperiului.

Trecerea de la nivelul E la nivelul F este
pusă de M. Wendel în legătură cu instalarea
la sud de Dunăre a triburilor protobulgare
și cu dislocarea de către ele — consensată
în izvoarele scrise — a comunităților slave
pe care le-au găsit în nord-estul Bulgariei
la venirea lor. Dacă la Krivina s-au produs
realmente în penultimul deceniu al sec. VII
modificări importante și chiar diversificarea
etno-culturală a comunității ce a viețuit
acolo în sec. VIII—IX, momentul nu a fost
caracterizat prin violență și nu s-au înregistrat
urme de distrugere. Autorul afirmă că cele
două secole pe care le include în nivelul F,
cu cele cinci faze ale sale, atestînd o nouă
structurare topografică a așezării, construirea
de sembordeie alungite, folosirea cuptoarelor
clădite din pietre și inventare ceramice noi,
oglesc procesul etnogenezei bulgare. La
acest proces ar fi luat parte — cel puțin în
această regiune — populația „de origine moe-
sică”, pe care noi am identifica-o fără rezerve
cu populația rurală romanizată de la Dunăre,
slavii dislocați de migrația protobulgarilor,
precum și aceștia din urmă, a căror prezență
s-ar reflecta în apariția proporțional limitată
a ceramicii cenușii. O atare reconstituire ar
fi încă mai convingătoare dacă ar fi făcută
în parametri cantitativi, demografici, dar
pentru aceasta sînt necesare cercetări mai
extinse și autorul, pe bună dreptate, evită
pretutîndeni abordarea acestui aspect. Foarte
interesantă ni se pare în schimb observația
că civilizația atestată la Krivina în sec. VIII
— IX este asemănătoare celei contemporane
din nord-vestul Bulgariei, deosebindu-se de
descoperirile din partea de nord-est, din zona
centrelor primului țarat bulgar. Reconsti-
tuirea propusă pare logică și este susținută
de documentația de care dispune autorul,
dar și sub acest aspect sînt necesare confir-
mări care să provină cel puțin din cercetarea,
cu aceeași rigoare și cu aceeași prelucrare a
rezultatelor, a altor așezări contemporane
de pe malul sudic al Dunării, precum și din
cunoașterea necropolei sau necropolelor de la
Krivina.

Distrugerea prin incendiu a așezării nive-
lului F, evidențiată de săpături și pe care
M. Wendel o datează la sfîrșitul sec. IX, este
pusă în legătură cu raidurile maghiare din
anul 895 întreprinse la îndemnul Bizanțu-
lui. Autorul consideră că așezarea a fost
foarte repede refăcută dar că și-a schimbat
caracterul, devenind în perioada corespunză-
toare nivelului G o așezare de graniță cu

rosturi prevalent militare. Analiza topografică a acestui nivel, dispariția sembordelelor alungite, ca și descoperirea resturilor unei clădiri de suprafață de dimensiuni mari și cu inventar bogat, considerată ca „reprezentativă”, precum și alte descoperiri din anii 1958—1970, îl fac pe autor să vorbească despre creșterea în această vreme a importanței așezării de la Krivina și despre consolidarea noilor relații feudale.

Datarea nivelului G și mai ales fixarea în timp a momentului încheierii sale — din nou printr-un incendiu după care, cel puțin în suprafața la care se referă prezentul volum, așezarea nu s-a mai refăcut la o stare comparabilă celei anterioare — ridică după părerea noastră unele semne de întrebare. M. Wendel datează fără rezerve în anii 968 — 969 distrugerea așezării și o pune în legătură cu campaniile întreprinse în acești ani în nordul Bulgariei, tot din îndemnul bizantin, de către kievienii conduși de Sviatoslav și în timpul cărora au fost distruse numeroase „goroduri”, după cum relatează izvoarele scrise. Opinia pare să intrunească asentimentul întregului colectiv de la Iatrus-Krivina și se pare că în acest fapt a jucat un anumit rol și dorința de a încadra documentele arheologice în schema și reperele cronologice oferite de izvoarele scrise, tentața prezentă în marea majoritate a săpăturilor vizînd începuturile evului mediu.

Există desigur și argumente arheologice propriu-zise invocate de autor, în primul rînd cele două tezaure cu monede bizantine de aur ce au data finală la 959 respectiv 963 și care sînt considerate, ca destule temeiuri, ca provenind din ultimele tributuri plătite țaratului bulgar plin în anul 965 de către imperiu. Argumentul nu ni se pare totuși decisiv deoarece monedele de aur au putut fi tezaurizate vreme mai îndelungată, iar cana în care s-a găsit al doilea tezaur aparține mai degrabă sec. XI, fapt consemnat (p. 73) de chiar M. Wendel. Nici cele două spade găsite în condiții mai puțin clare la începuturile săpăturilor de la Krivina (Gudrun Gommka, Klio, 47, 1966, p. 326 și pl. XXIII), într-un sembordei situat deasupra bazilicii, nu oferă o datare strînsă deoarece starea conservării lor interzice încadrarea tipologică clară și pentru că, în ultimă instanță, asemenea arme prețioase și mai rare au putut rămîne în folosință pe durata a două-trei generații. În sfîrșit, argumentul decurgînd din absența monedelor de la Ioan Tzimiskes, monede frecvente în așezările de la Dunărea de Jos în ultimele trei decenii ale sec. X și la începutul sec. următor, nu ni se pare nici el decisiv deoarece asemenea piese au fost totuși găsite. Fie și în număr mai mic (pînă în 1978 două monede, dintre care una găurită). Dealtfel, situația de la Krivina se prezintă identic pentru sec. XIII — XIV, în care este plasat nivelul I și pentru care se publică materiale

caracteristice, fără a fi fost găsită vreă monedă ulterioară anului 1203, deși monedele bulgărești sînt frecvente în așezările de la Dunărea de Jos din sec. XIII—XIV.

Există totodată argumente care contrazic datarea înainte de anul 970 a sfîrșitului așezării aparținînd nivelului G. Ne-am putea referi la descoperirea, în inventarul complexelor aparținînd acestui nivel, la străchinilor mici modelate la roata inceață, piese a căror datare înainte de 970 este greu de acceptat, dar avem în vedere mai ales fragmentele destul de numeroase de căldări de lut cu orificii verticale de suspendare, găsite nu numai în strat ci și în „complexele închise” aparținînd nivelului G. Atribuite de obicei pecenegilor, cel puțin la începuturile transpunerii în lut a unor căldări de metal și deci a apariției acestui tip ceramic, căldările descoperite la Krivina sînt variate tipologic. S-au găsit atît căldări de lut cu pereții laterali cilindrici, cit și piese cu diametrul fundului mai mare decît cel al gurii, iar buzele lățite aparțin atît variantei cu lățirea doar spre exterior, cit și celei cu lățirea pe ambele fețe. Cu alte cuvinte, respectivele căldări nu pot fi considerate nici măcar drept cele mai vechi modele de căldări metalice transpuse în ceramică, ci reprezintă un anumit moment din evoluția acestui tip de recipient. Or, după cite știm, la Dunărea de Jos încă nu s-au produs descoperiri care să permită datarea în sec. X a căldărilor de lut „pecenege”, aceste materiale aparținînd sec. XI—XII, după cum și în interiorul arcului carpatic, unde folosirea lor s-a prelungit pînă în sec. XIII, cele mai vechi descoperiri sigure sînt din sec. XI.

Datorită dificultății de a data anterior anului 970 căldările de lut descoperite și respingînd totodată ipoteza sedentarizării în mijlocul unei comunități bulgare stabile, pe la 940 — 950, a unor grupuri pecenege, M. Wendel recurge la o ipoteză încă mai puțin plauzibilă, aceea a retragerii la sud de Dunăre a unor comunități din Cimpia Română ce ar fi fost atunci purtătoare ale respectivelor căldări de lut. Autorul are în vedere chiar și o imigrație similară mai veche cu aproape un secol, considerînd că sînt temeiuri pentru a crede că în ultima treime a sec. IX, datorită pericolului reprezentat de triburile maghiare instalate atunci în Atelekuz, o parte din populația nord-dunăreană s-ar fi retras la sud de fluviu. Trebuie spus că cercetările de la nord de Dunăre nu au surprins asemenea fenomene și că așezările de tip Dridu din Cimpia Română, ca și din sudul Moldovei, au evoluat în condiții de siguranță și liniște pînă către anul 1000 sau chiar pînă la începutul sec. XI, evoluție ilustrată de descoperiri monetare și că abia pentru această din urmă epocă poate fi luată în considerare o modificare a habitatului, prin retragerea spre munte și poate la sud de Dunăre a unor comunități, sub protecția Imperiului bizantin.

Pentru a încheia această discuție, credem că data de sfârșit a locuirii din nivelul G rămâne încă deschisă, existând posibilitatea prelungirii ei, eventual chiar pînă în sec. XI. Poate ca dovezile în acest sens să apară în afara perimetrului pe a cărui investigare se întemeiază în principal concluziile și datele din volumul de care ne ocupăm. Cercetările din ultimele trei decenii au evidențiat ca fenomen general importanța crescîndă în sec. XI a așezărilor de pe malul drept al Dunării. Dar dacă această ipoteză nu se va confirma — verificîndu-se datarea la mijlocul de sec. X a căldărilor de lut descoperite la Krivina —, atunci fără îndoială că avem de-a face cu cele mai vechi descoperiri de acest fel de la Dunărea de Jos și singura explicație posibilă, la stadiul actual al cercetărilor, este sedentarizarea încă de atunci la Krivina a unor

nomazi veniți din răsărit, fără a se mai recurge la fliiera civilizației nord-dunărene din sec. X.

Paginile noastre n-au putut și nici nu și-au propus prezentarea exhaustivă a volumului sau epuizarea discuțiilor de pe marginea lui. În textul său dens și în ilustrația de cea mai bună calitate rămin destule alte materiale și contribuții de cel mai mare interes. Cele asupra cărora ne-am oprit justifică din plin aprecierea inițială referitoare la caracterul de excepție al lucrării, menită să dea un nou impuls, să impună un nou mod de investigare și prelucrare a rezultatelor și să determine un mod mai judicios de interpretare a documentației cercetărilor arheologice privind începuturile evului mediu la Dunărea de Jos.

Radu Popa

Iulja L. Sčjapova, *Očerki istorii drevnego steklodeliija (po materjalam doliny Nila, Blážnego Vostoka i Evropy)*. Editura Universității din Moscova, Moscova, 1983, 200 pagini cu 48 figuri.

Apărută în 1983, cartea cercetătoarei sovietice Iulja Sčjapova este consacrată analizei vechii producții de realizare a sticlei, în înțeles mai larg incluzînd emailul și mozaicul, urmărind evoluția acesteia din antichitate și pînă în evul mediu și cuprinzînd regiuni și zone geografice ale vechilor civilizații din Valea Nilului, dintre Tigru și Eufurat, din Mediterană și din Europa.

Lucrarea conține o prefață și o introducere unde se prezintă pe scurt istoriografia și sursele problemei respective și 12 capitole în care se analizează unele dintre cele mai interesante aspecte ale producției de sticlă de-a lungul perioadei menționate, precum și problema originilor producției de sticlă, a celor mai vechi etape ale dezvoltării acestui meșteșug (cap. IV), problema tehnologiei de fabricație a vechilor obiecte (cap. V) etc.

Din punctul de vedere al bazei documentare, reține atenția folosirea rezultatelor analizelor fizico-chimice efectuate asupra unor eșantioane vechi, publicate în revistele și buletinele de specialitate, atât sovietice cit și străine, în total circa 10 000 de analize calitative și semicantitative realizate în laboratorul arheologic al Universității din Moscova în decurs de trei decenii. Tipul chimic al producției a fost stabilit de către autoare prin identificarea prin calcul a criteriilor cantitative corespunzătoare. Pentru prima oară s-a putut întocmi astfel lista tipurilor de produse cunoscute de antichitate (p. 31 — 32) și s-a putut introduce și utiliza, succesiv, noțiunea de normă, de rețetă, în realizarea obiectelor de sticlă din antichitate (cap. III, p. 43 — 55). Pe această bază materială, autoarea a încercat să departajeze

tehnologic evoluția procesului de producție în perioade istorice distincte.

Tehnologia autică a producției de sticlă în general este ilustrată de procedeele tehnice cunoscute de antichitate descrise de autoare în paginile 73 — 75, unde se prezintă cupetoare de sticlărie, precum cel de la Tell-Amarna (fig. 14, 2), ca și schema generală a funcționării și evoluției cuptorului respectiv (p. 80 — 84; tab. II; fig. 17).

În realizarea materiei prime necesare, Egiptul antic utiliza soda caustică, iar Mesopotamia cenușa.

Epoca fierului dă un nou conținut producției de obiecte de sticlă. Pentru rezolvarea acestei probleme, autoarea aplică termenii de „școală de sticlărie”, noțiuni care cuprind principiul și metode de lucru, tehnologia și organizarea producției, ucenicia și rețetele utilizate, nomenclatura obiectelor realizate, forma, decorul și stilul lor artistic. Evoluția acestor „școli”, precum cele feniciene, egiptene sau celtice este reprezentată prin graficele de la fig. 26, p. 114 — 117.

Un progres marcant înregistră tehnica sticlei odată cu începutul erei noastre, cînd tehnologia sticlei din lumea romană se difuzează în toate provinciile imperiului (p. 122 — 123, tab. 13). Primul secol al e.n. se caracterizează prin apariția atelierelor de sticlărie care utilizează uol rețete, rezultate ale unei activități constante de căutări de noi soluții, de reguli și norme noi de „fabricație” (p. 123 — 132). Ca exemplificări sînt citate atelierile de sticlă descoperite la Bakisarai datînd din a doua jumătate a sec. II e.n. (p. 140 — 143), cele de pe Nistru datînd din secolul următor, sau cele de la Kersones